

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

A doktori disszertáció tézisei

Horváth Péter

**Konstruálás történelmi tárgyú narratívákban
A szereplők megjelenítésének mintázatai**

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Vezetője: Dr. Tolcsvai Nagy Gábor MHAS, egyetemi tanár

Magyar Nyelvészet Doktori Program

Vezetője: Dr. Tolcsvai Nagy Gábor MHAS, egyetemi tanár

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

A bizottság elnöke:	Dr. Kövecses Zoltán DSc, professor emeritus
Hivatalosan felkért bírálók:	Dr. Benczes Réka PhD, habilitált egyetemi docens Dr. Kugler Nóra PhD, habilitált egyetemi docens
A bizottság további tagjai:	Dr. Simon Gábor PhD, egyetemi adjunktus (a bizottság titkára) Dr. Domonkosi Ágnes PhD, habilitált főiskolai tanár Dr. Andor József PhD, ny. egyetemi docens (póttag) Dr. Brdar-Szabó Rita PhD, habilitált egyetemi docens (póttag)

Témavezető és tudományos fokozata: Dr. Tátrai Szilárd PhD, habilitált egyetemi docens

Budapest, 2019

1. A kutatás célkitűzései

A disszertáció a történelmi tárgyú nem fiktív, vagyis a múlt reális bemutatásának a céljával született magyar nyelvű narratívákat vizsgálja kognitív nyelvészeti keretben. A kutatás kiindulópontját az az elképzelés adja, hogy a múlt különböző időszakainak, eseményeinek a narratív bemutatását nagymértékben befolyásolják a kognitív adottságaink és a korábbi, történelemről szóló narratív diskurzusaink által meghatározott, valószínűség alapon működő nyelvi szabályszerűségek. Ezek a tendenciaként, motivációként megjelenő szabályszerűségek a kognitív nyelvészeti keretnek megfelelően a séma terminussal ragadhatók meg. A disszertáció elsődleges célja az, hogy feltárja azokat a sémákat, amelyek a szereplők, illetve a szereplők tudásának a nyelvi megjelenítését befolyásolják.

A disszertáció első felének a vizsgálata a történelmi tárgyú narratívák azon alaptulajdonságából indul ki, hogy azokban a szereplők az esetek legnagyobb részében metonimikusan jelennek meg. Egy szereplőt számos módon megnevezhetünk metonimikusan. Például a mohácsi csata kapcsán mondhatjuk azt, hogy „A törökök győzelmet arattak”, de mondhatnánk azt is, hogy „Szulejmán győzelmet aratott”, „A török sereg győzelmet aratott” vagy „A Török Birodalom győzelmet aratott”. A disszertáció alapfeltevése az, hogy a szereplők metonimikus megjelenítésének a módja nem véletlenszerű, és nem is pusztán a történetíró egyéni elgondolásának a következménye, hanem az jól meghatározható általános szabályszerűségeket, azaz sémákat követ. A disszertáció első felének a célja tehát az alábbi (1) kérdés megválaszolása:

- (1) Melyek azok a sémák, amelyek befolyásolják a történelmi tárgyú nem fiktív narratívákban megjelenő szereplők metonimikus konceptualizálásának a módját?

A disszertáció második felében a szereplők megjelenítésének egy másik aspektusát, a szereplők tudásának a konceptualizálási módjait, illetve az ezt befolyásoló sémákat vizsgálom. Az expliciten, azaz nyelviileg kifejtett módon megjelenített szereplői tudás háromféle lehet a szereplő tudása és a történetmondó által reálisként elfogadott világ közötti kapcsolat alapján. A történetmondó a szereplő tudását megjelenítheti ismeretként, vélelemként és az ismeret hiányaként. Például a „Napóleon tudta, hogy számíthat a

szövetségeseire” megnyilatkozás ismeretként, a „Napóleon úgy gondolta, hogy számíthat a szövetségeseire” megnyilatkozás vélelemként, míg a „Napóleon nem tudta, hogy számíthat a szövetségeseire” megnyilatkozás az ismeret hiányaként jeleníti meg Napóleon tudását.

A narratívákban a szereplői tudás azonban nemcsak explicit, hanem implicit módon is megjelenik. Például „Az államkincstár üres volt, ezért Mátyás új adókat vezetett be” megnyilatkozásban megjelenő kauzális viszony implikálja azt a jelentést, hogy Mátyás tudta, hogy üres az államkincstár, hiszen máskülönben nem vezetett volna be új adókat, illetve hogy Mátyásnak erről volt valamilyen közvetlen vagy hallomás útján szerzett közvetett tapasztalata, hiszen máskülönben nem rendelkezhetett volna azzal a tudással, hogy az államkincstár üres. A disszertációban a tudás és az evidencia (= tapasztalat) explicit megjelenítése mellett részletesen vizsgálom a fenti típusú, a valamely ok okozataként megjelenő kauzális cselekvések nyelvi konceptualizációi által kiváltott, tudásra és evidenciára vonatkozó implicit jelentéseket is. A disszertáció második felének a célja tehát az alábbi kérdés megválaszolása.

- (2) Hogyan konceptualizálódik a szereplők tudása és evidenciája a történelmi tárgyú nem fiktív narratívákban, illetve milyen sémák befolyásolják a konceptualizálás módját?

2. A kutatás elméleti háttere és módszertana

A történelmi tárgyú narratívák szerkezetével, referencialitásával és magyarázóértékével a történelemfilozófia már jó ideje foglalkozik (lásd pl. Hempel 2006 [1942], Danto 1965, White 2006 [1973], Ankersmit 1983, Carr 1999 [1997]). A disszertáció kognitív nyelvészeti kiindulópontjából a történelmi tárgyú narratíváknak olyan jelenségei vizsgálhatók, amelyekkel a történelemfilozófia nem, vagy csak kevésbé foglalkozott. A kognitív nyelvészet megnevezés nem egy konkrét nyelvészeti irányzatot, hanem egy több irányzatot összefogó irányzategyüttest jelöl (a kognitív nyelvészetről lásd Croft–Cruse 2004, Kövecses–Benczes 2010, Tolcsvai Nagy 2013). Ezek az irányzatok közősek abban, hogy a nyelv működésével kapcsolatban ugyanazokat az alapvető előfeltevéseket osztják, és hogy többnyire olyan eredményekre jutnak, amelyek egymással összeegyeztethetők. Ilyen közös kiindulási pont a nyelvi és az egyéb kognitív képességek holisztikus felfogása, a nyelv használatalapú

megközelítése, a prototípusalapú kategorizáció, a jelentés enciklopédikus/fogalmi felfogása, illetve a jelentés elsődlegessége a nyelvi jelenségek leírásában, a grammatikai és az egyéb nyelvi szabályszerűségek sémaalapú megközelítése, a szintaktikai és morfológiai szerkezetek szimbolikus egységekként (konstrukciókként) történő leírása vagy a nyelvi szimbólumok perspektivikus természetének a hangsúlyozása. A disszertációban nagymértékben támaszkodom a metonímia kognitív nyelvészeti megközelítéseire, amelyek a szereplőkonceptualizációk vizsgálatának a kiindulópontját adják (pl. Lakoff–Johnson 1980, Kövecses 2005, Radden–Kövecses 1999, Barcelona 2011). A történelmi tárgyú narratívák kognitív nyelvészeti leírása során pedig elsősorban Bruner (2005 [1986]) és Tátrai (2006, 2011, 2013) narratológiai elgondolásait veszem alapul.

A disszertáció két legfontosabb magyarázófogalma a konstruálás és a séma. A konstruálás fogalma arra az alapvető képességünkre vonatkozik, hogy egy adott szituációt különböző alternatív nyelvi konceptualizációkkal tudunk megjeleníteni (lásd Langacker 2008: 55–89, Verhagen 2007). Ezek az alternatív konceptualizációk eltérő nézőpontokból, eltérő módokon láttatják, konstruálják meg a tárgyukat úgy, hogy bizonyos aspektusokat kiemelnek, míg másokat elfednek. A disszertáció megközelítésében a történetíró a szereplők metonimikus konceptualizálásakor és a szereplők tudásának a megjelenítésekor különböző konstruálási módok közül választ.

A kutatás elsődleges célja azon sémák feltárása, amelyek a szereplőknek és a szereplők tudásának a megkonstruálását befolyásolják. A sémák a nyelvi megnyilatkozásokból analógiás alapon absztrahált elméleti mintázatok, amelyek alapján a beszélők létrehozzák a megnyilatkozásaikat (sémaalapú nyelvreírásokról lásd pl. Langacker 1987, 2008, Goldberg 1995, 2006). A sémák valószínűség-alapú mintázatok, azaz nem kell minden esetben megvalósulniuk. Egy sémaalapú nyelvreírási keretben ily módon megragadhatóak az olyan tendenciaként érvényesülő, szabályokkal nem megközelíthető mintázatok is, amelyek a történelmi tárgyú narratívák szereplőinek és a szereplők tudásának a megjelenítését jellemzik.

A disszertációban a kognitív nyelvészet használatalapú megközelítésének megfelelően számos valós nyelvhasználatból származó példát szerepeltetek. Ezek a példák nagyrészt középiskolai, kisebb részt pedig általános iskolai történelemtankönyvekből, illetve a Rubicon című történelmi tárgyú ismeretterjesztő folyóirat 1990 és 2000 közötti számaiból, valamint néhány további szövegből származnak. A disszertációnak a példák bemutatása és

elemzése mellett a másik legfontosabb kvalitatív módszere a nyelvi teszteken alapuló gondolat kísérletek alkalmazása. Ennek a módszernek a lényege az, hogy egy valós nyelvhasználatból származó vagy egy konstruált megnyilatkozást valamilyen szempontból megváltoztatunk, és megnézzük, hogy szemantikai, szövegtani vagy éppen grammatikai szempontból mi történik a megnyilatkozással. A gondolat kísérletek segítségével olyan következtetéseket vonhatunk le, amelyekhez pusztán példák bemutatásával, vagy éppen korpusznyelvészeti eszközökkel nem juthatnánk el.

A szereplők metonimikus megjelenítését és a szereplői tudás megjelenítését befolyásoló sémák igazolásához a kvalitatív módszerek mellett több esetben korpusznyelvészeti eszközökhöz folyamodtam. Kvantitatív vizsgálatot végeztem a Rubicon folyóirat 1990 és 2000 közötti számait tartalmazó digitális szöveggyűjteményen, valamint három középiskolai történelemtankönyvnek az első és második világháborúról szóló fejezetein. Ugyancsak elvégeztem egy kvantitatív vizsgálatot a Google Books amerikai szövegeit tartalmazó N-gram korpuszon (Davies 2011-). Az angol nyelvű korpusz használatának oka az, hogy jelenleg nem létezik olyan magyar nyelvű digitális korpusz, amely elegendő mennyiségű szöveget tartalmazna ahhoz, hogy a szereplők tudástípusaira irányuló kvantitatív vizsgálatot el lehessen rajta végezni. Az amerikai szövegekre kapott eredmények magyar szövegekre való általánosíthatósága inkább csak hipotézisértékkel bír. A korpuszvizsgálat ugyanakkor tekinthető egy olyan esettanulmánynak, amely a szereplői tudás vizsgálatának egy tudtommal eddig még nem alkalmazott kvantitatív módszerét mutatja be, amely módszert a későbbiekben egy megfelelő méretű magyar nyelvű korpuszon is lehetne alkalmazni.

3. A disszertáció felépítése

A disszertáció 1. fejezete mutatja be a kutatás háttérét, főbb hipotéziseit, módszertanát és a disszertáció felépítését. A 2. fejezet a kutatás elméleti megalapozása. A fejezet bemutatja a kognitív nyelvészeti irányzatoknak a nyelvelméleti előfeltevéseit és legfontosabb következtetéseit, valamint a disszertációban központi jelentőségű séma és konstruálás fogalmának a kognitív nyelvészeti értelmezését. A fejezet második fele a metafora és a metonímia kognitív nyelvészeti megközelítését tárgyalja, amely a későbbi magyarázatoknak a kiindulópontját adja. A 3. fejezet elején a kutatás tudománytörténeti kontextualizálása

céljából röviden tárgyalom a narratíva szerepével kapcsolatos történelemfilozófiai elgondolásokat. Ezt követően felvázolom a narratíváknak majd a történelmi tárgyú nem fiktív narratíváknak egy lehetséges kognitív nyelvészeti értelmezését. A 4., 5. és 6. fejezet a történelmi tárgyú narratívákban megjelenő szereplők metonimikus konceptualizálásának a különböző lehetőségeit, illetve a metonimikus konceptualizálás módját befolyásoló sémákat vizsgálja. A 7. és 8. fejezet a disszertáció másik fő témájával, a szereplők tudásának a megjelenítésével, illetve az ezt befolyásoló sémák vizsgálatával foglalkozik. A 9. fejezetben összefoglalom a disszertáció főbb eredményeit.

4. A disszertáció eredményei, tézisei

A disszertáció bemutatja, hogy a történelmi tárgyú narratívák létrehozása során a megnyilatkozó a szereplők megjelenítésekor történelmi személyiségek és különböző kiterjedtségű és absztraktságú csoportok alternatív konceptualizációi közül választ. A nyelvi megjelenített szereplők olyan metonimikus szereplőkonceptualizációk, amelyek egy fogalmi tartomány valamely altartományát profilálják, helyezik a figyelem előterébe. A történelem szereplőinek a megnevezései által aktivált fogalmi tartományok egy konvencionalizálódott sematikus fogalmi tartomány kidolgozásainak tekinthetők. Ennek a konvencionális sematikus fogalmi tartománynak az egymással rész-egész viszonyban álló altartományai a legkonkrétabbtól a legabsztraktabb felé haladva a következők: TÖRTÉNELMI SZEMÉLYISÉG, KORMÁNYZAT, HADSEREG, NÉP, ÁLLAM. Az (1) kérdés kicsit rigorózusabb megfogalmazásban tehát úgy hangzik, hogy melyek azok a sémák, amelyek befolyásolják, hogy a narratív szöveg egy adott pontján egy szereplő a hozzá tartozó fogalmi tartomány melyik altartományán keresztül profilálódjon.

Mivel a történelmi tárgyú narratívákban megjelenő szereplőmegnevezések az esetek jelentős részében koreferencialáncok elemeiként jelennek meg, választ kell adni arra a kérdésre is, hogy mi az oka annak, hogy egy szereplőre nem inflexiók anaforaként, hanem fogalmilag kifejtett nominális révén történik utalás. A szereplők fogalmilag kifejtett nominálisokként történő koreferencialáncbeli megjelenését az alábbi séma alapján magyarázom:

- (3) Egy szereplő konceptualizálása során akkor használunk fogalmilag kifejtett nominálist anaforikus elemként, ha az legalább egy új információt hozzáad a diskurzusvilághoz.

A fogalmilag kifejtett nominális révén a diskurzusvilághoz hozzáadott információnak három típusa különíthető el. A fogalmilag kifejtett anafora egyrészt aktiválhat egy átmenetileg háttérbe került szereplőt. Másrészt a fogalmilag kifejtett anafora jelölheti azt is, hogy egy előtérben álló szereplő a korábbiaktól eltérően ágens és/vagy elsődleges figura szerepbe kerül (Pléh és Radics (1976), valamint Pléh (1998: 164–194) mutató névmási anaforák funkciójára kidolgozott magyarázata alapján). Harmadrészt pedig jelölheti egy előtérben álló szereplő valamely addig ismeretlen vagy háttérben lévő tulajdonságát, illetve a szereplőre vagy magára a diskurzusra vonatkozó megnyilatkozási attitűdöt.

A szereplők megkonstruálásának a módját befolyásoló, különböző hatókörrel működő sémák vizsgálata során abból a feltételezésből indulok ki, hogy a szereplők metonimikus konceptualizálására több séma is hatással van, amelyek a szereplőknek a szöveg eltérő szintjein érvényesülő funkcióin keresztül hatnak azok megjelenítési módjára. A Rubicon folyóirat 1990 és 2000 közötti számai alapján végzett kvantitatív kutatás alapján bemutatom, hogy a szereplők metonimikus konceptualizálásának a módjára hatással van egy mikroszintű, az elemi mondat hatókörén belül érvényesülő séma, amely a szereplők mondatbeli tematikus szerepével függ össze. Ez a séma az alábbi módon fogalmazható meg:

- (4) Egy tranzitív ige vagy igei szerkezet páciens szerepű vonzataként megjelenő történelmi szereplő nem profilál a TÖRTÉNELMI SZEMÉLYISÉG fogalmi altartományhoz konceptuálisan közelebb álló fogalmi altartományt, mint az ugyanazon tranzitív ige vagy igei szerkezet ágens szerepű vonzataként megjelenő történelmi szereplő.

A (4) séma lényegében azt mondja ki, hogy a páciensként megjelenő szereplő – amely grammatikai szerepét tekintve tárgy vagy határozó – nem konstruálódik meg emberszerűbben, mint az ágensként megjelenő szereplő. Ez a séma összhangban van a tranzitív igék ágens és páciens szerepű vonzatainak a prototipikus tulajdonságaival, vagyis azzal, hogy az ágens többnyire valamilyen saját akarattal rendelkező, energiát kifejtő

személy, míg a páciens valamilyen tárgy (lásd Langacker 2008: 183–255, Tolcsvai Nagy 2017: 310–352).

Rámutatok arra is, hogy a szereplők konceptualizálásának a módját egy mezoszintű, nagyjából egy bekezdésnyi hatókörrel működő séma is befolyásolja, amely a szereplők középpontiságával, illetve szövegtopik funkciójával függ össze. Ez a séma a következő módon fogalmazható meg:

- (5) A történelmi tárgyú elbeszélés mezoszintű szövegegységében reprezentált fizikai, társas és mentális világ középponti, többnyire szövegtopikként megjelenő szereplője a TÖRTÉNELMI SZEMÉLYISÉG fogalmi altartományhoz konceptuálisan közelebb álló fogalmi altartományt profilál, mint a többi, periférikusabb szereplő.

Az (5) séma tehát azt mondja ki, hogy a mezoszintű szövegegység középponti, többnyire szövegtopikként megjelenő főszereplője emberszerűbben konstruálódik meg, mint a többi periférikusabb szereplő (a szövegtopikról lásd Tolcsvai Nagy 2003). A sémát több kognitív elv is motiválhatja. Ilyen például az, hogy a figyelem előterében álló entitások a megfigyelő számára specifikáltabbak, kidolgozottabbak, hogy egy emberként, illetve kevésbé absztrakt entitásként megkonstruált szereplőnek a tevékenységét és a mentális állapotait könnyebb modellálni, mint egy nagymértékben absztrakt szereplőét, vagy hogy egy emberszerűbben megkonstruált szereplővel olvasóként, illetve a történelem értelmezőjeként is könnyebben tudunk azonosulni, mint egy absztraktabban megjelenő szereplővel. A séma működését kvalitatív szövegelemzésekkel mutatom be, hangsúlyozva azt, hogy a tematikus szerepekhez kapcsolódó mikroszintű séma és a középponti szereplőkhöz kapcsolódó mezoszintű séma az esetek jelentős részében megerősíti egymást, azaz a mondatban ágensként megjelenő szereplő egyben a szövegrész szövegtopikként megjelenő főszereplője is.

Három magyar középiskolai történelemtankönyv első és második világháborúhoz kapcsolódó fejezeteinek a kvantitatív vizsgálata alapján igazolom az alábbi hipotézist is:

- (6) Bizonyos történelmi események, korszakok narratív reprezentációjához konvencionálisan, makroszintű sémaként kapcsolódhat a szereplők meghatározott módon történő metonimikus konceptualizációja.

A vizsgálatból kiderül, hogy a második világháború esetében a történelmi személyiségként és népként konceptualizálódó szereplők aránya megnő, míg az államként, illetve szövetségi rendszerként konceptualizálódó szereplők aránya csökken az első világháború narratív megjelenítéseihez képest, amiből le lehetett vonni a következtetést, hogy a magyar történelemtankönyvekben a két világháború esetében eltérő sémák motiválják a szereplők megkonstruálását.

Egy sémának nem kell minden esetben megvalósulnia, hiszen azok csupán tendenciákat jelölnek. A mikro-, mezo- és makroszintű sémák nemcsak megerősíthetik egymást, hanem szembe is mehetnek egymással. A disszertáció bemutatja, hogy a középponti szereplők konceptualizálására vonatkozó mezoszintű séma hogyan írhatja felül a tematikus szerepekre vonatkozó mikroszintű sémát.

A szereplők tudásának a megjelenítése kapcsán a disszertáció vizsgálja a szereplők episztemologikus helyzetének a megkonstruálását motiváló sémákat is. A szereplők episztemologikus helyzete azt jelöli ki, hogy azok mentálisan milyen mértékben férnek hozzá a történet reálisként megkonstruált világához. Ennek vizsgálata során a Fauconnier (1985, 2007) által kidolgozott mentálistér-elmélet keretében mutatom be, hogy a szereplők tudása a narrátor által reálisként elfogadott narratív világgal való viszonyát tekintve háromféle módon konceptualizálódhat: ismeretként, vélelemként és az ismeret hiányaként. Ezek a tudástípusok faktív, nem faktív és tagadott faktív igékkel, illetve igei szerkezetekkel konceptualizálódnak (a kognitív faktív predikátumokról lásd Kiefer 1983). A Google Books 2000 és 2010 között keletkezett amerikai szövegeiben vizsgált, különböző történelmi személyiségek és népek megnevezéseivel kollokáló ismeretet kifejező faktív, vélelmet kifejező nem faktív és az ismeretek hiányát kifejező tagadott faktív szerkezeteknek a gyakoriságából az alábbi következtetést vonom le:

- (7) A történelmi személyiségek és népek episztemologikus helyzetének a megkonstruálását többnyire ugyanaz az általános séma motiválja, függetlenül attól, hogy melyik történelmi személyiségről vagy népről van szó, és csak kivételes esetekben lépnek működésbe az adott szereplő kapcsán mozgósított idioszinkratikus sémák.

A disszertáció ugyancsak vizsgálja azt, hogy a tudáskonceptualizációk gyakorisága tekintetében van-e valamilyen eltérés a történelmi személyiségek és a népek között. Az eredmények azt mutatják, hogy annak ellenére, hogy a szereplők népként történő konceptualizációja absztraktabb, kevésbé emberszerű, az ezekhez kapcsolódó tudáskonceptualizációk gyakorisága egyáltalán nem alacsonyabb a történelmi személyiségek esetében tapasztalt gyakoriságnál.

A disszertációban azt is vizsgálom, hogy a szereplőknek a nyelvileg expliciten megjelenített tudása és evidenciája milyen viszonyban áll a kauzális cselekvések nyelvi konceptualizációi által kiváltott implicit szereplői tudással és evidenciával (az implicit jelentés vizsgálatának pragmatikai keretéről lásd Verschueren 1999, Tátrai 2011, 2017). Kauzális cselekvéseknek a narratíva szereplőinek azon cselekvéseit nevezem, amelyeknek a megvalósítását valamilyen, a narratívában nyelvileg is reprezentált ok motiválja. A gondolatmenet kiindulópontja az, hogy a kauzális cselekvések nyelvi konceptualizációi minden esetben kiváltanak két inferenciát. Egyrészt a befogadó feltételezi, hogy a kauzális cselekvés cselekvőjének tudása van az okként megadott tényállásról, hiszen máskülönben nem hajtaná végre a cselekvését. Másrészt a befogadó azt is feltételezi, hogy a cselekvőnek valamilyen tapasztalata van az okról, hiszen máskülönben nem lenne arról tudása. Az előbbi inferenciatípust episztemikus inferenciának, az utóbbit pedig evidenciális inferenciának nevezem. Az evidenciális inferencia leírásában a megnyilatkozási inferencia leírásait veszem alapul (lásd Kugler 2015, Willett 1988, de Haan 2001).

Bemutatom, hogy a kauzális cselekvéseket konceptualizáló megnyilatkozások episztemikusan és evidenciálisan lehetnek jelöletlenek vagy jelöltek. Az utóbbi esetben valamilyen nyelvi elem egyértelműen utal a kauzális cselekvés cselekvőjének a tudására vagy evidenciájára. Az esetek jelentős részében a tudás vagy az evidencia jelölésének célja a jelöletlen alapbeállításhoz kapcsolódó tipikus befogadói értelmezés felülírása, amely a következőképpen határozható meg:

- (8) A kauzális cselekvések episztemikusan jelöletlen konceptualizációi által kiváltott episztemikus inferenciát prototipikusan a faktivitás, a cselekvőnek a tudása iránti nagyfokú elkötelezettsége, a tudás megszerzésének a motiváltsága és az érzelmi attitűd hiánya jellemzi.

- (9) A kauzális cselekvések evidenciálisan jelöletlen konceptualizációi által kiváltott evidenciális inferenciát prototipikusan a közvetlenség (azaz a perceptuális evidencia), a faktivitás, a cselekvőnek az evidenciája iránti nagyfokú elkötelezettsége, az evidencia megszerzésének a motiváltsága és az érzelmi attitűd hiánya jellemzi.

A disszertáció rámutat arra is, hogy a kauzális cselekvések jellege alapján mindig meghatározható az az episztemikus inferenciaként mozgósított, a kauzális cselekvés cselekvőjének tulajdonítható tudásmennyiség (= tudásminimum), amely minimálisan szükséges ahhoz, hogy a kauzális viszony értelmessé váljon. Az evidenciális inferencia esetében viszont nem adható meg olyan, a kauzális cselekvések cselekvőjének tulajdonítható evidenciamennyiség (= evidenciáminimum), amely minimálisan szükséges ahhoz, hogy a kauzális viszony értelmessé váljon. A kauzális cselekvések konceptualizációi által kiváltott evidenciális inferenciára vonatkozó minimális feltétel mindössze annyi, hogy a cselekvőnek rendelkeznie kell valamilyen okra vonatkozó evidenciával.

A történelmi tárgyú narratívákban megjelenő cselekvések jelentős része kauzális cselekvés. Mivel a kauzális cselekvések nyelvi konceptualizációi automatikusan kiváltják a cselekvő szereplő tudására és evidenciájára vonatkozó inferenciát, levonható az alábbi következtetés:

- (10) A pusztán eseménytörténetre koncentráló történelmi leírások sem tudják kikapcsolni a szereplők mentális világát a narratívából, mivel a szereplők cselekvéseinek a kauzális leírása és a szereplők tudása szorosan összefügg, az előbbi előfeltételezi az utóbbit.

A vizsgált magyar történelemtankönyvekben persze számos esetben jelenik meg nyelviileg explicit módon a kauzális cselekvés cselekvőjének az okra vonatkozó tudása. A kauzális cselekvéseknek az episztemikus és evidenciális jelölése különféle funkciókat láthat el, amelyeket a disszertáció részletesen bemutat. A disszertáció az evidenciajelölők kvalitatív vizsgálata alapján az alábbi következtetésre jut:

- (11) A történelmi tárgyú narratívák szereplőinek az evidenciája, illetve az evidencián alapuló következtetési folyamatai A TÖRTÉNELMI SZITUÁCIÓK HÉTKÖZNAPI SZITUÁCIÓK fogalmi metafora alapján konceptualizálódnak.

Ugyancsak megerősítést nyer a következő hipotézis:

- (12) Bizonyos történelmi események narratív reprezentációiban konvencionálisan, sémaként kapcsolódhat az eseményhez a cselekvő tudásának vagy evidenciájának a jelölése.

Inkább csak problémafelvető jelleggel azt is bemutatom, hogy a történelmi tárgyú narratívák metonimikusan konceptualizálódó szereplőire vonatkozó episztemikus inferencia elvben háromféle befogadói stratégia mentén valósulhat meg: a befogadó (1) a metonimikus szereplőkonceptualizációt, (2) a metonimikus szereplőkonceptualizációból kikövetkeztetett általánosabb fogalmi tartományt vagy (3) az általánosabb fogalmi tartomány egy másik metonimikus altartományát teszi az okozatban megjelenő cselekvő tudásának a részévé.

5. A disszertáció témájához kapcsolódó publikációk

Horváth Péter 2012. Absztrakt rendszerek és történelmi személyiségek – a történelem szereplőinek metaforikus és metonimikus reprezentációi magyar történelemtankönyvekben. *Ösvények* 2012/2.

Horváth Péter 2014. Séma és konstruálás történeti tárgyú elbeszélő szövegekben. *Magyar Nyelvőr* 138: 199–225.

Horváth Péter 2014. A történetírás két pólusa – a tagmondat szemantikájából kiindulva. In: Haindrich Helga – Drávucz Fanni – Horváth Krisztina (szerk.): *Doktoranduszok a nyelvtudomány útjain. Az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskolája „Félúton 9.” konferenciájának kiadványa.* 119–136.

Horváth Péter 2016. Koreferencialáncok történeti tárgyú narratívákban és a fogalmilag kifejtett anaforák funkciói. In: Kocsis Zsuzsanna – Németh Luca Anna – Takács Edit (szerk.): *Találkozások Félúton. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi*

Doktori Iskolájának 10. Félúton konferenciáján elhangzott előadások tanulmánykötete.
19–34.

Horváth Péter 2016. A szereplők episztemologikus helyzetének korpuszalapú kvantitatív vizsgálata történeti tárgyú narratívákban. *Magyar Nyelvőr* 140: 230–247.

Horváth Péter 2016. Quantitative corpus-based investigation of the epistemological status of characters in narrative texts about history. *Studia Linguistica Hungarica* 31: 37–51.

6. Hivatkozott irodalom

Ankersmit, Frank R. 1983. *Narrative logic: A semantic analysis of the historian's language.*
The Hague, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers.

Barcelona, Antonio 2011. Reviewing the properties and prototype structure of metonymy.
In: Benczes, Réka – Barcelona, Antonio – Ruiz de Mendoza Ibáñez, Francisco J. (eds.):
Defining metonymy in cognitive linguistics: Towards a consensus view. Amsterdam,
Philadelphia: John Benjamins. 7–60.

Bruner, Jerome 2005 [1986]. *Valóságos elmék, lehetséges világok.* Budapest: Új Mandátum
Könyvkiadó.

Carr, David 1999 [1997]. A történelem realitása. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A
kultúra narratívái.* Budapest: Kijarat Kiadó. 69–84.

Croft, William – Cruse, Alan D. 2004. *Cognitive linguistics.* Cambridge: Cambridge University
Press.

Danto, Arthur C. 1965. *Analytical philosophy of history.* Cambridge: Cambridge University
Press.

Davies, Mark 2011-. Google Books (American English) Corpus (155 billion words, 1810-2009).
Available online at <http://googlebooks.byu.edu/>.

Fauconnier, Gilles 1985. *Mental spaces: Aspects of meaning construction in natural
language.* Cambridge, MA: MIT Press.

Fauconnier, Gilles 2007. Mental spaces. In: Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds.): *The
Oxford handbook of cognitive linguistics.* Oxford: Oxford University Press. 351–376.

Goldberg, Adele E. 1995. *Constructions: A construction grammar approach to argument
structure.* Chicago, London: The University of Chicago Press.

- Goldberg, Adele E. 2006. *Constructions at work: The nature of generalization in language*. Oxford: Oxford University Press.
- de Haan, Ferdinand 2001. The place of inference within the evidential system. *International Journal of American Linguistics* 67(2): 193–219.
- Hempel, Carl G. 2006 [1942]. Az általános törvények szerepe a történettudományban. In: Gyurgyák János – Kisantal Tamás (szerk.): *Történetelmélet II*. Budapest: Osiris Kiadó. 452–463.
- Kiefer Ferenc 1983. *Az előfeltevések elmélete*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kugler Nóra 2015. *Megfigyelés és következtetés a nyelvi tevékenységben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W 1987. *Foundations of cognitive grammar*. Vol. 1. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar: A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Pléh Csaba 1998. *A mondatmegértés a magyar nyelvben. Pszicholingvisztikai kísérletek és modellek*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Pléh Csaba – Radics Katalin 1976. Hiányos mondat, pronominalizáció és a szöveg. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XI: 261–277.
- Radden, Günter – Kövecses Zoltán 1999. Towards a theory of metonymy. In: Panther, Klaus-Uwe – Radden, Günter (eds.): *Metonymy in language and thought*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 17–59.
- Tátrai Szilárd 2006. A narratív diskurzusokról – pragmatikai nézőpontból. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*. Budapest: Tinta Kiadó. 211–32.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

- Tátrai Szilárd 2013. Az Iskola a határon perspektivikussága – kognitív poétikai megközelítés. In: Bednánics Gábor – Hansági Ágnes – Horváth Csaba – Palkó Gábor – Wernitzer Julianna (szerk.): *„Próza az, amit kinyomtatnak” Tanulmányok Ottlik Gézáról*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum. 108–127.
- Tátrai Szilárd 2017. Pragmatika. In: Imrényi András – Kugler Nóra – Ladányi Mária – Markó Alexandra – Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor: *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 897–1058.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2003. Topikaktivitás és topikfolytonosság magyar nyelvű szövegekben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XX*: 295–325.
- Tolcsvai Nagy Gábor. 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Jelentéstan. In: Imrényi András – Kugler Nóra – Ladányi Mária – Markó Alexandra – Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor: *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 207–499.
- Verhagen, Arie 2007. Construal and perspectivization. In: Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 48–81.
- Verschueren, Jef 1999. *Understanding pragmatics*. London, New York, Sydney, Auckland: Arnold.
- White, Hayden 1973. *Metahistory: The historical imagination in nineteenth century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Willett, Thomas 1988. A cross-linguistic survey of the grammaticalization of evidentiality. *Studies in Language* 12: 51–97.